

УДК 94(575.2)

Каниметов А.К., Канаева Ш.К.

К. Тыныстанов атындагы БИМУ

ООГАН ПАМИРИНДЕГИ КЫРГЫЗДАР. РАХМАНКУЛ ХАН

Ооган Памириндеги кыргыздардын келип чыгышы жөнүндөгү маселеге токтолсок, XIX кылымдагы саякатчылардын берген маалыматтары боюнча, бул жердеги негизги элдин бөлүгү Тейит жана Кесектен турган эки урууга таандык деп айтсак болот. Алардын айтуусу боюнча, бул эки уруу бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, эриш-аркак жашап келишкен. XIX кылымдын башында тейит уруусу Алай өрөөнүндө жайгашып турса, ал эми кесек уруусу болсо Каратегинде отурукташкан.

XIX кылымдын башында тейит топтору чыгыш тарапка карай бет алып, Сангу аймагынан орун алышкан. Ал эми кесек уруусу Памирге бир топ кечирээк көчүп келген.

1843-жылы Кокон ханы Мухаммед Алинин Каратегинди басып алышы бийликке баш ийүүдөн обочолонуп, өз эркиндигин сактап калыш үчүн кесек элинин көчүп кетүүсүнө түрткү болгон. Чыгыштан көчүп келген тейит уруусунан айырмаланышып, кесектер бул жакка батыштан Дарваз менен Шунган тоо кыркаларын ашып, айрым топтору Вахан тоо кыркасын кесип өтүп келишкен.

19-кылымда Памирди Кокон хандыгы менен Кашкар беги жана Вахан эмири өз ара бөлүп алышып, вахандыктар Кабул эмирине баш ийгенден кийин, бийлик чыгышта Чоң жана Кичи Памирге чейин жетип турушкан. Бирок Кокон хандыгы менен Кашкар эмиратынын бийлигин кыргыздар ооз жүзүндө эле кабыл алышкан.

1876-жылы Кокон хандыгынын кулашы, 1878-жылы кашкарлыктарга кытайлар бийлигин орнотушу элдердин отурукташына күчтүү таасирин тийгизген. XIX кылымдын аягында тейит уруусу Ыраң-Көл, Памир, Сарез, Ак-Суу дарыясынын өрөөнүндө жана Кичи-Памирдин арасында кар азыраак жааган гана жерлерде жайлап кышташкан. Кесек уруусу болсо Аличур менен Чоң Памирди ээлеп турушкан. Ушул эле мезгилде кесек менен тейит урууларынын ортосунда бөлүндү-чачынды жайгашкан, сан жагынан анча көп эмес кыпчак уруулары бар болгон.¹

XIX кылымдын аягында памирлик кыргыздардын айланасы тарый баштаган. 1891-жылга чейин алар толугу менен Кытайга көз каранды болушкан. Кытай бийлиги кыргыздардан эч кандай алык-салык алган эмес, аларды ар кандай стратегиялык орчундуу пункттарды бекем кайтарып көзөмөл турууга милдеттендирген. 1891-жылы орус бийлиги кыргыз элине өздөрүнүн бийлигин орнотууну талап кылып, Памирге кыргыздарды баш ийдирүү үчүн полковник Ионовду отряды менен баш кылып жиберген. Бул отряд көп өтпөй эле Мургаб чебин алууга жана өз бийлигин Памирдин көп бөлүгүнө таратууга үлгүрөт. Падыша аскерлеринин 1916-жылдагы кыргыздардын көтөрүлүшүн ырайымсыз баскандыгы жөнүндөгү кабар памирлик кыргыздарга дагы жетип, алар мына ошол себептен Кытай жергесине качууга туура келген. Памир кыргыздары Тагарма, Сары-Көл өрөөнү, Кашкар аймактарына үрккөн. Кийинчерээк совет бийлиги орногондон кийин СССРге кайрылып келип, калгандары Ооган

¹ Эркин Тоо 20.08.2013 ж. Давут Эгемкулов Туркиялык Бай Сахиб Сабанжы тосуп алган.

Памиринде баш калкалап кала беришкен.²

Рахманкул памирлик кыргыздардын жол башчысы, акылман, көрөгөч адам болгон. Рахманкулду кыргыздар аябай урматташып, сыйлап турган. Рахманкул хандын бийликке келгендигине кыскача токтолсок, анын ата-бабалары азыркы учурда Тажик Республикасына караштуу болгон Тоолуу Бадахшан, Мургаб, Памир аймактарын жердешкен кыргыздын ичкилик уруулук курамындагы тейит уруусунун мыктыларынан болушуп, кыргыздарга баш-көз болуп турушкан. Рахманкул хандын чоң атасы Кудаяр, өз атасы Жапаркул да Мургаб, Памир аймагындагы кыргыздардын жол башчыларынын бири болгон. Совет бийлигинин кысымы башталгандан кийин Рахманкулдун атасы Жапаркул миң башы өзүнө караштуу уруулар менен Мургабдан Кичи Памир өрөөнүнө жер которгон.

Рахманкул хан 1913-жылы Памирдеги Мургаб районундагы Тамчы-Булак айылында Жапаркул миң башынын үй-бүлөсүндө туулган. 1922-жылы августта Рахманкул менен атасы Жапаркул миң башы үй-бүлөсү жана туугандары менен Ооганстандын кичи Памирине көчүшүп, Рахманкулдун балалык кези, негизинен, ушул жерлерде өткөн. Совет бийлигинен кийин мамлекет аралык чек аралар бөлүнгөн учурда Мургаб, Бадахшан тарабы Совет мамлекетине өтүп, Кичи Памир, Чоң Памир өрөөндөрү Ооганстан тарабына тиешелүү болуп калган. Совет бийлигинин саясатына каршы турган адамдардын айрым топтору Жапаркул миң башынын кыргыздарына кошулуп турушкан. Мына ушул себептен советтик чек арачылар менен миң башынын ортосунда карама-каршылыктар курчуган. 1940-жылдардын аралыгында Жапаркул миң башынын көзү өткөндө элди колдоп чоң жардам берип жүргөн Рахманкулду 32 жашында Памир кыргыздарынын журт башчылыгына шайлашкан.

1940-жылдардын ортосунан баштап Памир кыргыздарынын башчысы болуп «хан» аталып калган. Рахманкул хандын көпчүлүк өмүрү бийлиги өткөн Памир аймагы аркылуу Ооганстан, СССР, Пакистан жана Кытай чек аралары кесилишкен Памир тоолорунун төрт тарабы төрт мамлекетке бөлүнүп, ошол себептен Рахманкул башчы болгон кыргыздар, узак мезгилге чейин советтик чек арачылар менен кармашып турушкан. Себеби совет бийлигинин орношуна каршы турган айрым топтор жана басмачылардын кыймылынын айрым бөлүктөрү советтик кысымдарга кабылганда, Ооган тарабындагы кыргыздарга өтүп кетишкен. Ал эми 1941-45 жылдардагы согуш мезгилинде согуштан баш тарткандардын айрымдары Ооганстан аркылуу качууга аракеттерди көрүшкөн. Бул кырдаалдын курчушу менен Совет бийлиги Рахманкулду бир беткей каралоо саясатын жүргүзүп, Ооган бийлигинен Рахманкул ханды совет тарабына өткөрүп берүү талабы коюп баштаганда Оогандагы кыргыздарды таштап, өзүнүн жакын туугандары менен 1948-жылы Кытайга качып, Кара-Чукур өрөөнүндө эки жылдай жашаган.³

1949-жылы Ооган мамлекетинин башчысы Закир Шахтын өкүлү Рахманкулга барып, кайра кайтуусун өтүнгөндөн кийин 1950-жылдын август айларында кайрадан өз мекени Ооган Памирине кайткан. Кайрадан элдин өтүнүчү менен эл башчы болуп дайындалып, 1949-жылдан 1960-жылга чейин 14 жыл эл башы болгон. Рахманкул хан 1960-жылдары Кабулга барып, Закир

²БайасТурал, ЖаманкуловаА. Рахманкулханжанаанынмезгили. –Б, 2013.

³ Рахманкул хан жана анын бийлик жүргүзүү ыкмасы. //Рух кенчи, 2013, октябрь.

Шахтын кабыл алуусунда болуп, шахтын жарлыгы менен «Памирдин Паспаниси», (Памирдин ээси) Памирдеги кыргыздардын ханы болуп дайындалган. Ушул эле жылы август айында улуттардын жана өкүлдөрдүн чоң жыйынында Рахманкулду ак кийизге отургузуп, хан көтөрүшкөн.

1967-жылы Ооганстандын падышасы Закир Шахтын указы менен Кичи Памир, Чоң Памир жана Вахан үчөөнүн кошулган жери Ак-Зоо «Рахманкул хан зоосу» деп аталган, оогандардын эң жогорку даражадагы «Алтын жылдыз» орденине татыктуу болгон.

Совет өкмөтү Рахманкулга карата саясий ушактарды таратуу менен аны каралай баштаган. Ооганстанда 1978-жылдагы апрель революциясынан кийин кырдаал курчуп, Рахманкулга көптөгөн коркунучтарды алып келген. Ооганстанга орустардын таасири тарагандан чочулаган Рахманкул 1978-жылдын жай мезгилдеринде эли-журту менен Пакистанга караштуу Памирдеги Гилгит өрөөнүнө жер которушкан. Бул жердин аба ырайы өтө ысык болгондуктан, көчүп келген эл климатка чыдай алышпай, ар түрдүү оорулар менен оорушуп, кырыла баштаганда, Рахманкул эл аралык уюмдарга кайрылуу менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзөт. Маселен, Рахманкул ханга Америка мамлекети аларды Аляскага жайгаштырууну сунуштаган. Сүйлөшүүлөр жүрүп жаткан учурда мусулман мамлекети болгон түрк элинин чакырыгын кабыл алып, 1982-жылы Пакистандын аймагында 4 жыл тургандан кийин Түркиянын Адака шаарына учуп келишкен. Баары биригип 1138 адам же 298 үй-бүлө Пакистандан Түркияга келишкен. Түркиянын Ван көлүнөн анча алыс эмес жерде кыргыз айылы пайда болуп, ал Улуу-Памир (Алтын-Дара) айылы деп аталып калган. Рахманкул хан 1990-жылдын 6-августунда Түркияда 77 жашында каза болуп, 8-августунда Эржиш районунун Улуу-Памир айылында жерге берилген.⁴

Адабияттар:

1. Эркин Тоо 20.08.2013 ж. Давут Эгемкулов Туркиялык Бай Сахиб Сабанжы тосуп алган.
2. Байас Турал, Жаманкулова А.Б. Рахманкул хан жана анын мезгили. – Б., 2013.
3. Рахманкул хан жана анын бийлик жүргүзүү ыкмасы. //Рух кенчи, 2013, октябрь.
4. Реми Мор. Ооган Памириндеги кыргыздар. -Б., 1993.

⁴ Реми Мор. Ооган памириндеги кыргыздар.-Б., 1993.